

پاسخ به نقدهای آقای محمد سوری در مقاله

معرفی و نقد کتاب «مجموعه آثار ابن خفیف شیرازی»

معین کاظمی فر

| ۵۳۱-۵۳۶ |

۵۳۱

آینه پژوهش | ۲۰۸

سال ۳۵ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۳

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در شماره ۲۰۶ مجله آینه پژوهش مقاله‌ای به قلم آقای محمد سوری در ارتباط با معرفی و نقد کتاب «مجموعه آثار ابن خفیف شیرازی» درج شده است که من می‌کوشم در این نوشته کوتاه ضمن بررسی و صحت‌سنجی این نقدها، به کوتاهی به آنها پاسخ گویم و قضاوت نهایی درباره درستی و نادرستی ادعاهای ایشان را بعهده اهل فضل و دانش می‌گذارم.

ابتدا باید اشاره کنم که چاپ و انتشار مجموعه آثار ابن خفیف شیرازی، با همکاری و اشراف جناب پروفیسور فلورین زوبیروی^۱ از آلمان صورت گرفته است و این مجموعه دو جلدی در واقع حاصل همکاری بنده با ایشان بوده است. محققان حوزه مطالعات تصوف البته با آثار و تحقیقات جناب استاد زوبیروی آشنا هستند، اما محض اطلاع عموم مخاطبان عرض می‌کنم که جناب فلورین زوبیروی استاد برجسته شرق‌شناسی دانشگاه فردریش شیلر در ینای آلمان^۲ هستند که سالهای عمر پرپرکت خود را در زمینه مطالعات نسخ خطی عربی و بویژه آثار ابن خفیف شیرازی صرف کرده‌اند و مقالات و تصحیحات ایشان از جمله تصحیح کتاب الاقتصاد ابن خفیف^۳ و مقالات متعدد ایشان درباره ابن شیخ شیرازی (از جمله مدخل ابن خفیف در دایرة المعارف اسلام^۴) معتبرترین و متقن‌ترین منابع در رابطه با ابن خفیف است. (برای آگاهی بیشتر از تحقیقات فلورین زوبیروی درباره ابن خفیف و عرفان فارس به پی‌نوشت مراجعه فرمایید^(۱)) در واقع اگر تنها یک فرد در مطالعات تصوف وجود داشته باشد که بتوان وی را متخصص مطالعات ابن خفیف دانست بی‌شک این فرد کسی جز استاد فلورین زوبیروی نیست.

استاد زوبیروی علاوه بر راهنمایی و اشراف بر مراحل تدوین این مجموعه آثار، دو اقدام مهم نیز در این رابطه انجام دادند: نخست آنکه یادداشت‌های ابن خفیف بر حاشیه کتابی با عنوان شرح خاصية الآيات، همراه با توضیحات خودشان را برای انتشار در این مجموعه به بنده سپردند تا این مجموعه آثار از هر نظر تکمیل شود و مشتمل بر همه آثار بدست آمده از ابن خفیف گردد. و دوم اینکه ایشان از نتیجه تحقیقات چنان راضی بودند که با لطف و سخاوت خود تصمیم گرفتند مقاله من در اثبات انتساب رساله

1. Florian Sobieroj

2. Friedrich-Schiller-Universität Jena

3. Ibn Hafīf aš-Šīrāzī und seine Schrift zur Novizenerziehung (Kitāb al-iqtīṣād)»

4. "Ibn Khafif", in: The Encyclopedia of Islam. Third Edition.

موسوم به اوصاف القلوب همراه با معرفی این مجموعه آثار را برای مخاطبان غیرفارسی‌زبان، به زبان انگلیسی ترجمه و منتشر کنند تا فواید آن عام شود. ترجمه هر دو نوشته ایشان در مقدمه این مجموعه آثار آمده است.

اما پیش از بررسی و پاسخ به نقدهای مذکور، لازم است اهدافی را که ما در انتشار این مجموعه آثار دنبال کردیم به اختصار بیان کنم. ما در انتشار این مجموعه آثار در پی سه هدف عمده بودیم: ۱- اثبات صحت انتساب رساله موسوم به اوصاف القلوب به ابن خفیف و ارائه نسخه تصحیح شده از این رساله که بدون کوچکترین تردیدی یکی از مهمترین و مفصل‌ترین آثار بدست آمده از صوفیان نخستین در ایران است و اهمیت و ارزش آن در مطالعات تصوف برای محققان روشن و مبرهن است ۲- گردآوری همه آثار یافت شده از ابن خفیف در یک مجموعه (که مشتمل است بر یک رساله مفصل موسوم به اوصاف القلوب و پنج رساله متوسط و کوتاه بعلاوه یادداشت‌های مختصر ابن خفیف بر کتاب شرح خاصیه الایات که ضمن نوشتار پروفیسور زویروی آمده است) ۳- ارائه ترجمه فارسی رسائل کوچک و متوسط ابن خفیف (توضیح آنکه از سه رساله شیخ یعنی معتقد، شرف الفقراء و وصیت، ترجمه‌های کهنی موجود بود که آنها را در جلد دوم این مجموعه آوردیم و دو رساله دیگر یعنی رساله اقتصاد و رساله فضل التصوف علی المذاهب را که از آنها ترجمه‌ای موجود نبود، به فارسی ترجمه کرده و در جلد دوم درج گردید).

آقای سوری در نوشته خود نقدهایی را با این مجموعه آثار وارد کرده‌اند که اکثر آنها ناظر به مسائل صوری از قبیل اشکالات تایی، شیوه حروف چینی، پاراگراف بندی، نمایه و... است که نوعاً مربوط به ناشر محترم یعنی نگاه معاصر می‌شود. اگرچه برخی از این اشکالات بر کار ناشر محترم وارد است و ناشر محترم پذیرفته‌اند در چاپ بعدی آنها را اصلاح کنند اما نکته عجیب این است که آقای سوری این قبیل اشکالات فنی و صوری را که در همه آثار چاپی در کشور به وفور یافت می‌شوند با آب و تاب و لحنی غیر علمی در بوق و کرنا کرده‌اند و با برجسته کردن این قبیل اشکالات صوری بیش از هر چیز نشان داده‌اند که نتوانسته‌اند بین امور اصلی و امور فرعی تشخیص و تمییز قائل شوند. بی تردید ما نیز ترجیح می‌دادیم که اثری که دست مخاطب می‌رسد عاری از این اشکالات صوری باشد اما متأسفانه فرایند چاپ آثار در ایران به گونه‌ای است که در بسیاری موارد، اثر چاپ شده با نسخه‌ای که نویسندگان به ناشر تحویل می‌دهند تفاوت دارد.

اما از نقدهای باقی مانده دو مورد را که ارزش ذکر و یادآوری دارند به اختصار بررسی می‌کنم: یکی از نقدهایی که ایشان به این مجموعه وارد کرده‌اند عبارت از این است که چرا رساله موسوم به اوصاف القلوب فاقد تعلیقات و توضیحات است. در پاسخ به ایشان باید بیان کنم که اصولاً ارائه تعلیق و توضیحات جزء اهداف ما در انتشار این مجموعه آثار نبوده است و حتماً ایشان مطلع هستند که ارائه تصحیح از یک متن یک چیز است و ارائه تعلیقات و توضیحات امری دیگر. بی‌شک رساله موسوم به اوصاف القلوب آنقدر اهمیت دارد که بند بند آن حتماً باید موضوع تحقیقات مفصل بعدی اعم از مطالعات عرفانی، مطالعات حدیثی، مطالعات تفسیری، مطالعات ادبی و زبان‌شناسی قرار گیرد؛ اما هدف ما در این مرحله اصولاً شرح و تعلیق متن نبوده است. البته در ضمن تصحیح این رساله گاه به صورتی از یک حدیث یا شعر برخورد شد که با صورت آن حدیث یا شعر در منابع دیگر اختلاف داشت و صرفاً این موارد اختلافی را در پاورقی ذکر کرده‌ایم و گرنه به هیچ‌وجه بنای کار بر تعلیق نویسی یا مأخذیابی نبوده است.

۵۳۵

آینه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

نکته دیگر آنکه بسیاری از محققان و دانشمندان بزرگ حوزه مطالعات عرفانی که متون کهن را تصحیح کرده‌اند، تصحیح خود را بدون شرح و تعلیق منتشر نموده‌اند. این مسأله آنقدر واضح است که نیاز به توضیح بیشتر ندارد تنها برای نمونه به یک مثال بسنده می‌کنم: جناب استاد شادروان بدیع‌الزمان فروزانفر با تلاشی پیگیر و درخشان موفق شدند نسخه‌ای تصحیح شده از کتاب معارف جناب بهاولد پدر مولانا را در سال ۱۳۳۳ منتشر کنند؛ اما این متن غامض و پر ابهام فاقد هر نوع تعلیق و شرح و مأخذیابی است و صرفاً همراه با مقدمه و اعلام منتشر شده است ولی با این وجود به هیچ‌وجه این مسأله اشکالی بر کار ایشان وارد نمی‌کند و البته نافی ضرورت تحقیقات تکمیلی درباره این متن نیز نیست. و این دقیقاً شیوه‌ای است که ما در این مجموعه آثار دنبال کرده‌ایم یعنی همه آثار بجامانده از ابن خفیف (و ترجمه فارسی رسائل کوتاه و متوسط) را همراه با دو پیشگفتار و مقدمه مفصل به قلم دکتر زوبیروی و قلم بنده همراه کرده و در انتها نیز اعلام کتاب را به تفکیک درج نموده‌ایم.

نقد عجیب و جالب دیگر ایشان به این مجموعه آثار این است که چرا حقوق مصححان پیشین رسائل کوچک و متوسط ابن خفیف رعایت نشده است. غرابت این نقد به حدی است که صرفاً می‌توان چنین تصور کرد که ایشان حتی فرصت نکرده‌اند یک بار این مجموعه آثار را با دقت بخوانند چون حتی با یک خوانش سطحی می‌توانستند ببینند که نام تمام

مصححان پیشین در سه موضع کتاب یعنی ۱- در مقدمه کتاب ۲ در قسمت منابع و مأخذ و ۳- در صفحه نخست هر رساله آمده است. در حقیقت هیچ رساله‌ای از مصححان پیشین ذکر نشده مگر اینکه نشانی دقیق مأخذ و منبع، ذکر و به طور کامل و دقیق مستند سازی شده باشد. از آثار تصحیح شده پژوهشگران پیشین چهار مورد مربوط به خانم دکتر آنماری شیمل است که به ترتیب در صفحات ۷، ۷۷، ۱۱ و ۲۱۳ به آنها ارجاع داده شده است، دو مورد مربوط به مرحوم دکتر فاطمه علاقه (یک مورد با همکاری آقای برگ نیسی) که به ترتیب در صفحات ۱۳ و ۷۹ به آنها ارجاع داده شده است و یک مورد مربوط به دکتر فلورین زویروی که در صفحه ۳۹ به آن ارجاع شده است. و این علاوه بر ارجاع به آثار مصححان پیشین در مقدمه (صفحه ۳۰) و فهرست منابع و مأخذ (صفحه ۵۶) کتاب است.

در انتها امید من است که این مجموعه آثار توانسته باشد با ارائه تمام آثار بدست آمده از ابن خفیف در یک مجموعه، گامی به سوی تحقیقات بعدی راجع به ابن خفیف که در سرزمین مادری خود بسیار ناشناخته مانده است بردارد.

پی نوشت

۱- مشخصات کتاب‌شناسی آثار فلورین زویروی درباره ابن خفیف و مطالعات عرفان فارس به شرح زیر است:

- Ibn Hafif und seine Schrift zur Novizenerziehung (Kitab al-Iqtisad). Biographische Studien, Edition und Übersetzung. BTS 57. Beirut 1998.
- "Eine neue Quelle für die Biographie Ibn Hafifs. Die Vita Ibn Hafifs in Ibn `Asakirs Tarikh Dimashq". Der Islam 74 (1997), 305-335.
- "Ibn Khafif's Kitab al-Iqtisad and Abu l-Najib al-Suhrawardi's Adab al-muridin. A comparison between two works on the Training of Novices". JSS 43/2 (1998), 327-345.
- "Mittelsleute zwischen Ibn Khafif und Abu Ishaq al-Kazaruni". Asiatische Studien LI/2 (1997), 651-671.
- "Al-Daylami". The Encyclopaedia of Arabic Literature. Ed. by Julie Scott Meisami and Paul Starkey. London-New York 1998.
- "Ibn Khafif", in: The Encyclopedia of Islam. Third Edition.
- "Kāzarūnī", in: The Encyclopedia of Islam. Third Edition, Leiden et al. [im Druck].